

СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК:

формуємо вміння досліджувати звуків музики

Ірина БАРБАШОВА,

доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки,

Бердянський державний педагогічний університет, Запорізька обл.

Попередню статтю циклу (див. “УПШ”, 2019, № 4) було присвячено важливому аспекту сенсорного розвитку молодших школярів – формуванню еталонних уявлень про властивості звуків музики. Продовжуючи тему, автор висвітлює методичні підходи щодо організації опанування учнями різноманітних способів застосування таких еталонів в обстеженні музичної дійсності.

Пропоновані навчально-перцептивні завдання варто використовувати при організації роботи з учнями *2–4-х класів* за такими **напрямами**:

- актуалізація знань про розрізнення музичних звуків за висотою, тривалістю, гучністю, тембром;
- систематизація звуків за акустичними властивостями й позначення умовними символами;
- добір графічної моделі до мелодії-зразка та мелодії до графічної моделі-зразка;
- проведення розгорнутого звукового аналізу мелодії – її слухання, спів на повний голос ритмоскладами (*та, ті-ті; ді-лі, дон*) під інструментальний акомпанемент, відбивання руху і тривалості звуків рукою, викладання моделей звуків у почутих відношеннях;
- здійснення згорнутого аналізу мелодії – після слухання тихе її проспівування із закритим ротом, без інструментального супроводу (а капела); вправляння у співі за “столбицею”, відтворення акустичних властивостей мелодії в інструментальній грі, музично-ритмічних рухах, створенні власних музичних композицій.

Детальніше розкриємо методику організації роботи над виконанням деяких завдань.

Акустичні властивості музичних звуків і їх умовні позначення

Навчально-перцептивні дії: систематизація музичних звуків за акустичними властивостями.

Обладнання: репродукція картини А. Куїнджі “Хмари”, малюнок клавіатури фортепіано, нотний і аудіозапис музичних творів: С. Майкапар “Полька”, “Хмари пливуть”, “Дударик”(в обробці М. Леонтовича), таблиці тривалостей, динамічних відтінків, “Музична грамота”.

Методичні рекомендації. Педагог виконує фортепіанні мініатюри С. Майкапара “Полька”, “Хмари пливуть” або організовує прослуховування їх в аудіозаписі. Звертає увагу другокласників на контрастний характер засобів музичної виразності: “Як можна схарактеризувати звуки “Польки” за висотою? (Високі, легкі, світлі). Подивіться на нотний запис твору (проекція музичного тексту на екрані). У якому ключі записані ноти? (У скрипковому). Які звуки музичного твору – низькі, середні, високі – записують композитори в цьому ключі? (Середні та високі). Чи багато в тексті нотних знаків на додаткових зверху лініях? Правильно, таких нот багато, вони позначають дуже високі звуки – другої та третьої октав (показує зазначені октави на малюнку клавіатури, програє на фортепіано). Тепер роздивіться таблицю тривалостей музичних звуків і пригадайте, як ці тривалості називають? Скажіть, які за тривалістю більшість музичних звуків “Польки”? (Восьмі, шістнадцяті). Простукайте олівцем ритмічний малюнок музичного фрагмента (виконує першу фразу в дещо повільному темпі)”.

Аналізуючи звучання і нотний запис п'єси “Хмари пливуть”, учні встановлюють, що спочатку звуки дуже низькі, важкі й довгі, записані в басовому ключі, нотами з кількома додатковими лініями внизу (малої і великої октави), четвертними і половинними за тривалістю; відзначають появу високих звуків (12–15 такти), записаних у скрипковому ключі, – наче хмари розступилися й полинуло сонячне світло; синхронний рух мелодії в середньому і низькому регістрах (18–21 такти) й остаточне повернення низьких звуків

(доцільно повторно прослухати музичну мініатюру, унаочнивши її зміст репродукцією картини А. Куїнджі “Хмари”).

Потім педагог пропонує прослухати аудіозапис української народної пісні “Дударик” в обробці М. Леонтовича у виконанні мішаного хору. Підводить дітей до усвідомлення головних ознак цього твору: “Зразком якої музики – інструментальної чи вокальної – є прослуханий музичний твір? А попередні п’єси? Які виконавські голоси ви почули? (*Чоловічі, жіночі*). Контраст яких динамічних відтінків яскраво виявляється в цій пісні? (*Гучно і тихо*)”. При повторних прослуховуваннях учитель дає завдання проілюструвати поступове посилення звучання – розведенням долонь у сторони, різку зміну динаміки – розкриттям долонь і розведенням пальців на *f* (форте) і закриттям долонь, збиранням пальців у пучок на *p* (піано), поступове послаблення звучання – наближенням долонь одна до одної.

Звуковий аналіз мелодії. Алгоритм обстеження звуків мелодії

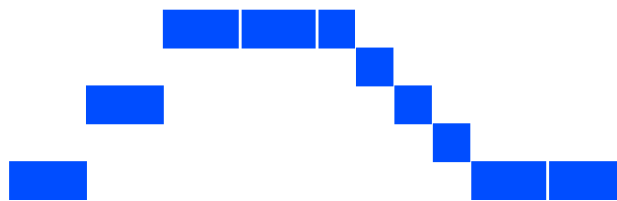
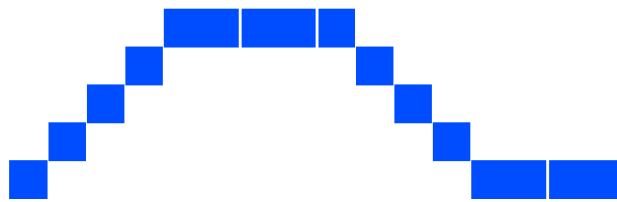
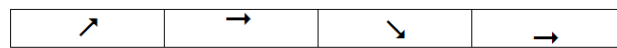
Навчально-перцептивні дії: добір графічної моделі до мелодії-зразка, добір мелодії до графічної моделі-зразка, відтворення акустичних властивостей мелодії в співах, інструментальній грі, музично-ритмічних рухах.

Обладнання: схеми мелодійно-ритмічних фігур, картки-такти фрагментів пісень, схема із зображенням звукоряду (музична “столбиця”); індивідуальні набори графічних моделей музичних звуків, матриці-звукоряди, картки-такти із звуковисотними й метро-ритмічними рисунками, схеми задач на усвідомлення систематизації музичних звуків за тембром, дитячі ударні інструменти.

Методичні рекомендації. 2 клас. Педагог програє мелодію (I-II-III-IV, V – V, V – III, I – I; П П | I I | I I | I I), організовує її аналіз: “Послухайте мелодію. У якому напрямку – висхідному, на одній висоті або низхідному – вона рухається спочатку (програє перший такт)? (*У висхідному*). Як це відбувається: плавно, поступово – зі сходинки на сходинку – чи стрибкоподібно? (*Поступово*). Які звуки мелодії за тривалістю – короткі чи довгі? (*Короткі*). Чи змінюється висота звуків у середній частині мелодії (програє другий такт)? (*Ні, звучать однакові за висотою звуки*). Які ці звуки за

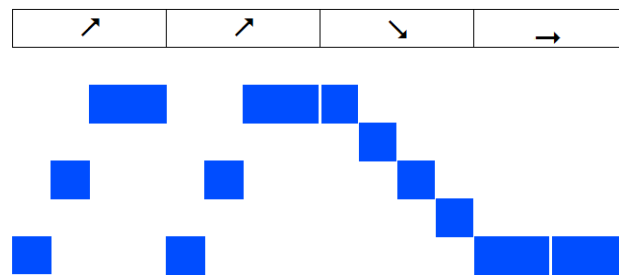
тривалістю? (*Довгі*). Яким потім стає напрямок мелодії? Який він наприкінці звучання (програє третій і четвертий такти)? (*Низхідним і на одній висоті*). Як рухаються звуки вниз: послідовно або стрибками? (*Стрибками*)”. Якими звуками – короткими чи довгими – завершується мелодія? (*Довгими*).

Учитель ще раз програє мелодію, пред’являє три мелодійно-ритмічні схеми та висуває завдання вибрати серед них ту, яка відповідає почутій мелодії:

Як варіант вправи можна запропонувати дібрати мелодію до її мелодійно-ритмічної схеми: педагог демонструє графічне зображення поспівки “Санчата” (див. *Лобова О. Уроки музичного мистецтва в 2 класі. К., 2013. С. 90*), спонукає школярів до визначення її характерних ознак: “Розгляньте схему і скажіть, як починається мелодія, яку потрібно відгадати, – у плавній послідовності звуків

чи стрибками? (*Стрибками*). Які ці стрибки – висхідні чи низхідні? (*Висхідні*). У якому напрямку мелодія рухається потім? (*Низхідному*). Знайдіть на схемі ту частину, яка відображає рух мелодії на одній висоті (один з учнів виходить до дошки й показує відповідний фрагмент – четвертий такт). Що ви можете сказати про тривалість звуків – вони короткі чи довгі? (*І короткі, і довгі*)”.

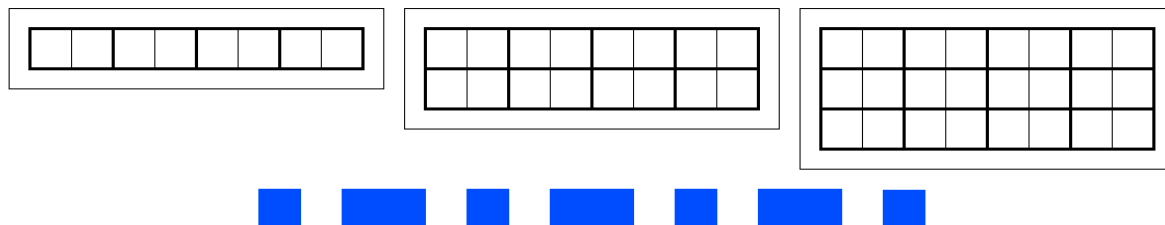

Після цього учні слухають добре відомі їм пісні – “Ходить гарбуз по городу” (українська народна; 2 такти), “Диби-диби” (музика В. Верховинця, слова народні; 4 такти) – й аналізований твір, упізнають задану мелодію, сигналізуючи про це підняттям руки. У подальшому можна замінювати мелодійно-ритмічну схему нотним записом, чергувати або обирати інші об’єкти звукового аналізу, демонструвати відразу всі графічні моделі й ідентифікувати їх із почутим музичним матеріалом.

Навчальні завдання, спрямовані на відтворення провідних акустичних ознак мелодії, доречно організовувати із застосуванням звукових матриць (таблиць), що відображають висотні й ритмічні відношення між звуками. Педагог виконує на фортепіано чи іншому музичному інструменті найпростішу поспівку на одній, двох або трьох суміжних ступенях, як-от:

- 1) I – I, I-I-I-I; I I | П П;
- 2) I-I – I, I-I – I; П I | П I;
- 3) I – II-II, I – I; I П | I I;
- 4) I – II, I-II – I; I I | П I;
- 5) I-II-I-II, III – I; П П | I I;
- 6) I – II-II, III-II – I; I П | П I.

Діти слухають поспівку, під час наступного програвання проспівують її вголос римтоскладами (*та, ті-ті; ді-лі, дон*), відбиваючи рух і тривалості звуків рукою, викладають на матриці їхні моделі в почутих відношеннях (синхронно проспівують мелодію із закритим ротом на звук [м]):

По закінченні завдання вчитель демонструє мелодійно-ритмічну модель відтвореної поспівки й запитує: “Чи так у вас вийшло?”. Вправу повторюють на іншому музичному матеріалі.

Надалі другокласники, об’єднані за способом музикування на кілька груп “вокалістів” й “інструменталістів”, розучують і виконують під акомпанемент педагога поспівки з ритмічним супроводом за схемами-партитурами, які, окрім висоти і тривалості, моделюють ще динамічні й темброві відмінності звуків музики:

The diagram shows a musical score with four rows. The top row is a dynamics line with a speaker icon on the left and four boxes labeled *f*, *p*, *f*, and *p*. The second row is a pitch line with a musical note icon on the left and blue blocks of varying heights and widths representing pitch contours. The third row is a rhythm line with a musical note icon on the left and blue blocks of varying widths representing rhythmic patterns. The bottom row is a grey bar with a triangle icon on the left, representing a constant accompaniment.

Перша група учнів

Друга група учнів

Равлику, равлику,
Покажи нам різки,
А ми тобі щавлику
Вирвем край доріжки (Анатолій Польшиков)

<i>f</i>	<i>f</i>	<i>p</i>	<i>p</i>
----------	----------	----------	----------

Перша група учнів
Хвіст трубою, спритні ніжки –
Плиг із гілки на сучок!

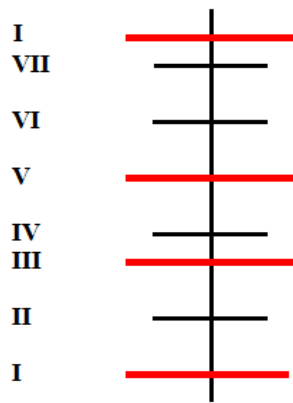
Друга група учнів
Носить білочка горішки
В золотий свій сундучок (Григорій Бойко)

<i>mf</i>	<i>f</i>	<i>mp</i>	<i>p</i>
-----------	----------	-----------	----------

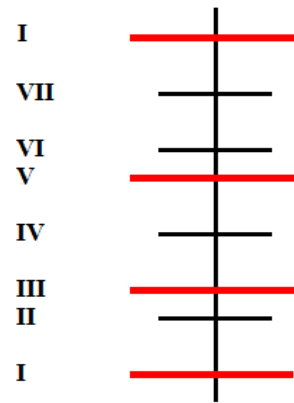
Перша група учнів
Сонячні зайчики,
Любі побігайчики,
Ви у мене на щоці,
Ви у мене на руці (Ольга Стрілець)

Друга група учнів

3–4 клас. Після попереднього розспівування під акомпанемент учні вправляються у співі а капела за музичною “столбицею” – вертикальною розмежованою шкалою (червоні довгі риски позначають стійкі, чорні короткі – нестійкі ступені мажорного чи мінорного ладу, а відстань між рисками відбиває співвідношення тонів і півтонів означених звукорядів). Учитель рукою показує рух звуків ладу, школярі неголосно і не дуже швидко інтонують пропоновані мотиви на задані склади (*ті-ті, та; ді-лі, дон*) або з назвою нот, які можна написати праворуч схем. У разі відхилення звучання педагог надає гармонійну інструментальну підтримку.

мажорний звукоряд

мінорний звукоряд

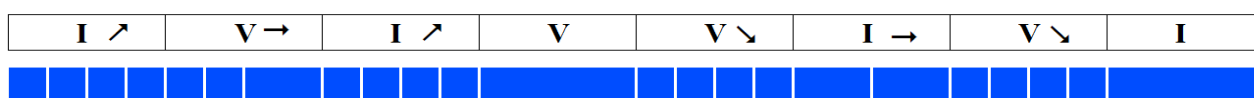
На цьому етапі варто пропонувати такі вправи:

- спів висхідних, низхідних відрізків звукоряду з трьох (так званий трихорд: I-II – III, III-II – I; П I | П I) і п'яти звуків (пентахорд: I-II-III-IV, V – Z, V-IV-III-II, I – Z; П П | I Z | П П | I Z);
- спів цих самих відрізків звукоряду з поверненням (I-II-III-II, I – Z; П П | I Z; I-II-III-IV, V-IV-III-II, I – Z; П П | П П | I Z);
- виконання всієї гами, як варіант – із повторенням окремих звуків (I-I-II-II, III-III – IV, V-V-VI-VI, VII-VII – VIII; VIII-VIII-VII-VII, VI-VI – V, IV-IV-III-III, II-II – I; П П | П I | П П | П I);
- оспівування стійких сполучень звуків (I – VII-II, I – Z або III – IV-II, III – Z; I П | I Z);
- спів тонічного тризвуку (I-III – V, III-V – I, I-V – III, V-III – I; П I | П I | П I | П I);
- стрибків (V – I, V – I, I – V, VIII – Z; I I | I I | I I | I Z).

Після опанування наведених фрагментів третьокласники виконують їхні комбінації: 1) пентахорд↑ + оспівування V ступеня + пентахорд↓ + оспівування I ступеня (I-II-III-IV, V – VI-IV, V – Z, V-IV-III-II, I – II-VII, I – Z; П П | I П | I Z | П П | I П | I Z); 2) тонічний тризвук↑ + повторення й оспівування V ступеня + пентахорд↓ + повторення й оспівування I ступеня (I – III, V – V, IV – VI, V – Z, V-IV-III-II, I – I, VII – II, I – Z; I I | I I | I I | I Z | П П | I I | I I | I Z) тощо.

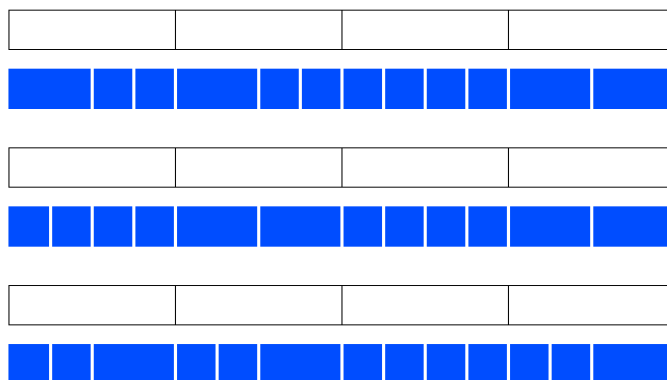
Закріплення способів дослідження властивостей музичних звуків

Аби закріпити з учнями способи дослідження властивостей музичних звуків, варто запропонувати завдання композиційного характеру. Педагог просить дітей уявити себе композиторами й придумати мелодії за звуковисотними й метро-ритмічними або лише за метро-ритмічними схемами. У першому випадку учні створюють поспівку на вірш Наталі Забіли “Котик-Воркотик”, виконують її дуєтом (двома групами) у діалогічній формі запитання – відповідь:

Перший учень	Котику-Воркотику, Йдеш ти звідкіля?
Другий учень	У палаці був я, Бачив короля!
Перший учень	Котику-Воркотику, Що ж ти там робив?
Другий учень	Я під ліжком мишку Мало не схопив! (Наталія Забіла)

У другому випадку школярі складають мелодію, зображують напрям її руху стрілочками в тактовій стрічці, визначають динамічні відтінки і темп виконання, програють на металофоні (ксилофоні, фортепіано):

Схематизація музичних звуків за певною властивістю

Упорядкуванню тембрових сенсорних вражень доцільно присвятити завдання на систематизацію музичних звуків за названою властивістю (зауважимо, що умова ефективного розв'язання таких завдань – багаторазове сприймання й аналіз музичних творів, порівняння й упізнавання звучання різних інструментів, інструментальна і вокальна виконавська діяльність третьокласників). Діти отримують схеми, що відображають класифікаційні зв'язки між інструментами симфонічного оркестру і співацькими голосами, конкретизують їхні групи або добирають до них відповідні назви-узагальнення. Попередній аналіз умов і вимог завдань здійснюється шляхом постановки низки запитань, наприклад: “Подивіться на зображення музичних інструментів, назвіть їх (учитель демонструє зображення скрипки, альту, віолончелі, контрабаса, арфи, рояля). Що є джерелом звучання цих інструментів? (*Струни*). Отже, до якої групи інструментів симфонічного оркестру належать скрипка, альт, віолончель, контрабас, арфа, рояль? (*Струнних*). Тепер розгляньте інші зображення (флейти, гобоя, кларнета, фагота). Назвіть послідовно всі інструменти. Що вони нагадують за своєю формою? (*Трубки*). Яке джерело їхнього звучання? (*Струмінь повітря, видихуваний виконавцем*). Пригадайте, з якого матеріалу їх раніше виготовляли? (*Із дерева*). Тож яку групу оркестру складають флейта, гобой, кларнет, фагот? (*Дерев'яних духових*). Окрім дерев'яних духових, є в оркестрі ще й мідні духові інструменти. Чому їх так називають? (*Їх вироблено з міді та її сплавів з іншими металами*). Назвіть інструменти цієї групи (демонструє зображення валторни, труби, тромбона, туби). На що вони схожі? (*На скручені трубки*). Чому їх теж вважають духовими, яке джерело їхніх звуків? (*Видихуване музикантом повітря*). А як називають ці інструменти (показує зображення великого і малого барабанів, литавр, тарілок, трикутника, бубна, ксилофона)? За допомогою чого виконавці видобувають із них звуки? (*За допомогою ударів*). До якої ж групи належать барабани, литаври, тарілки, трикутник, бубон, ксилофон? (*Ударних інструментів*). Чи можна одним словом назвати музику, виконувану на всіх

згаданих інструментах? (*Інструментальна музика*). А якщо її співають? (*Вокальна музика*). Які групи співацьких голосів ви знаєте? (*Дитячі, жіночі, чоловічі*). Назвіть жіночі голоси. Який із них вищий за інший? (*Сопрано, альт; вищим є сопрано*). Назвіть чоловічі голоси. Який із них найнижчий? (*Тенор, баритон, бас; найнижчий бас*). Далі учні добирають до схем потрібні картки-відповіді.

музика	=		+			
музичні інструменти	=		+		+	
співочі голоси	=		+		+	

інструментальна	ударні	дитячі	духові
жіночі	струнні	чоловічі	вокальна

скрипка	+	альт	+	віолончель	+	контрабас	=	?
флейта	+	гобой	+	кларнет	+	фагот	=	?
валторна	+	труба	+	тромбон	+	туба	=	?
барабан	+	литаври	+	тарілки	+	бубон	=	?

мідні духові	ударні	дерев'яні духові	струнні
--------------	--------	------------------	---------

		сопрано	+	альт	=	?
тенор	+	баритон	+	бас	=	?

чоловічі голоси	жіночі голоси
-----------------	---------------